

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

Крошка Наталія Петрівна

УДК 378.091.12:159.9-051:005.25:629.78(043.5)

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ
ГАЛУЗІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології Запорізького національного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович
Рівненський державний гуманітарний університет,
перший проректор.

кандидат психологічних наук, доцент
Патинок Оксана Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри соціальної політики.

Захист відбудеться «08» квітня 2020 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «06» березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена вимогами вітчизняного ринку праці щодо компетенцій випускників середніх і вищих навчальних закладів. Реалізація довгострокових економічних цілей держави можлива завдяки професіоналізму фахівців та підготовки потужного кадрового потенціалу, зокрема, майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Поліпшення ефективності та оптимізація діяльності фахівця можливі шляхом підвищення ролі свідомого відповідального ставлення до поставлених завдань, процесу і результату діяльності.

Для фахівців ракетно-космічної галузі високий рівень розвитку професійної відповідальності має виключне значення у зв'язку зі складністю діяльності, оскільки процес розробки та функціонування складних технічних комплексів, таких як літальні апарати, повинен бути надійним та безпечним для людей і навколишнього середовища. З огляду на це, підготовка майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі вимагає створення особливих психологічних умов розвитку їх професійної відповідальності.

Проблема відповідальності була предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Увага дослідників зосереджувалася, зокрема, на вивченні її структурних складових (С. В. Баранова, М. В. Савчин, Л. П. Татомир), критеріїв та показників (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Дементій, М. В. Савчин, Г. П. Татаурова), вікових особливостей розвитку (Ю. А. Алексєєва, Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, І. С. Булах, М. Й. Боришевський, В. М. Горовенко, В. І. Ігнатовський, А. М. Омаров, В. М. Оржеховська, Р. В. Павелків, І. Г. Тимошук).

Науковим підґрунтям для розгляду проблеми професійної відповідальності стали праці вітчизняних науковців, якими вивчались соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління (С. В. Баранова), професійна відповідальність як двосторонній зв'язок між індивідом і колективом (О. В. Іваненко), психологічні детермінанти відповідальності менеджерів (О. В. Лазорко), процес становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О. П. Патинок). Сучасними зарубіжними вченими досліджувались питання зв'язку відповідальності в діяльності з виконанням фахівцем рольових професійних обов'язків (К. К. Муздибаєв); питання смислового змісту феномену професійної відповідальності як багатогранного явища соціально-етичної сфери особистості (В. О. Бодров, О. Г. Луценко); соціально-психологічного аспекту професійної відповідальності (М. В. Муконіна); відповідальності в контексті особистісної властивості активного суб'єкта життєдіяльності (Л. І. Дементій). Встановлено види відповідальної професійної поведінки, які відображають різні види моральної саморегуляції особистості (Н. М. Сатоніна).

Водночас у психологічних роботах відсутні самостійні емпіричні

дослідження специфіки професійної відповідальності фахівців технічних спеціальностей, зокрема виявлення психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, тоді як їх обґрунтування дозволить покращити рівень підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних самостійно і відповідально приймати рішення в ситуаціях професійного і соціального вибору; бути готовим до саморозвитку.

Таким чином, соціально-економічна значущість проблеми та її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: *«Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри практичної психології Запорізького національного університету за напрямками «Психологічне забезпечення формування та розвитку соціальних суб'єктів» (державний реєстраційний номер 0114U05324) та «Психолого-педагогічні засади розвитку компетентності суб'єктів освітнього простору» (державний реєстраційний номер 0116U004863).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою Радою Запорізького національного університету (протокол №5 від 17.12.2015 р.) і узгоджено Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол №1 від 31.01.2017 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, а також розробці та впровадженні на цій основі психолого-педагогічної програми її розвитку у процесі фахової підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна відповідальність майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Предмет дослідження – психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі визначається комплексом взаємопов'язаних психологічних умов (усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вияви вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вияви совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності), а її функціонування буде більш успішним шляхом реалізації програми цілеспрямованої актуалізації визначених психологічних умов у процесі професійної підготовки.

Основні завдання дослідження:

- 1) здійснити міждисциплінарний теоретичний аналіз дослідження проблеми відповідальності, професійної відповідальності;
- 2) визначити сутнісні характеристики та обґрунтувати психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі;

3) емпірично дослідити особливості розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі;

4) обґрунтувати, розробити та апробувати психолого-педагогічну програму розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Методологічним та теоретичним підґрунтям дослідження виступають загально-психологічні положення про сутність і розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності (К. О. Абульханова-Славська; О. Г. Асмолов; Г. О. Балл; А. В. Брушлинський; Г. С. Костюк; О. М. Леонтьєв; С. Д. Максименко; В. О. Моляко; В. В. Рибалка; В. А. Семиченко; В. О. Татенко, Т. М. Титаренко; Т. С. Яценко), професіонала (В. А. Бодров; Є. О. Климов; Ю. П. Поваренков; Е. Ф. Зеєр; Н. І. Пов'якель; Н. Ю. Воляннюк; В. Д. Шадріков) та суб'єкта навчально-професійної діяльності (А. О. Вербицький; Н. В. Чепелєва); основні положення психологічних теорій відповідальності (Б. Г. Ананьєв; К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех; М. Й. Боришевський; Г. С. Костюк; А. Маслоу; К. К. Муздибаєв; К. Роджерс; В. А. Роменець; Дж. Роттер; М. В. Савчин; Л. П. Татомир); теоретичні положення та концептуальні засади дослідження професійної відповідальності (О. В. Лазорко; Л. І. Дементій; М. В. Муконіна; О. П. Патинок; Н. М. Сатоніна).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; систематизація та узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні:* психологічний експеримент (констатувальний і формувальний), тестування за допомогою стандартизованих методик (див. стор. 10), методи активного соціально-психологічного навчання; *математико-статистичні методи* обробки експериментальних даних на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (коефіцієнт кореляції Пірсона, Т-критерій Вілкоксона).

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі Дніпровського коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Запорізького авіаційного коледжу імені О. Г. Івченка, Криворізького коледжу Національного авіаційного університету, Кременчуцького льотного коледжу Національного авіаційного університету. Вибірку констатувального етапу дослідження склали 279 студентів I – IV курсів коледжів ракетно-будівельних спеціальностей: 68 студентів I курсу, 71 студент II курсу, 70 студентів III курсу, 70 студентів IV курсу. Вибірку формувального експерименту склали 63 студента II року навчання. Загальна кількість респондентів – 342 особи.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що

- *вперше* визначено сутність поняття «професійна відповідальність майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі» як професійно важливої якості майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, що включає когнітивний, мотиваційно-афективний та діяльнісно-поведінковий компоненти, які диктуються характеристиками предмета й цілей професійної діяльності фахівця ракетно-

космічної галузі; обґрунтовано психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі (усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вияви вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вияви совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності); обґрунтовано критерії (засвоєння сутності професійної відповідальності; суб'єктивація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки; осмисленість професійної діяльності) та показники (усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості; високий рівень розвитку соціальної відповідальності; розвиненість вольових якостей особистості; вияви інтернальності локус контролю; вияви почуття совісності; сформованість індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції поведінки) розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі; досліджено розвиток структурних компонентів професійної відповідальності, рівні її розвитку (низький, базовий, виконавчий, ініціативно-відповідальний) та динаміку впродовж фахової підготовки в закладі освіти; розроблено модель і психолого-педагогічну програму розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі шляхом актуалізації визначених психологічних умов;

- *розширено та доповнено* наукові уявлення про процес становлення та розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців у процесі фахової підготовки;

- *набула подальшого розвитку* система знань про структуру та зміст професійної відповідальності; здійснено подальший розвиток теорії професійної відповідальності.

Практичне значення одержаних результатів теоретичного та експериментального дослідження зумовлене можливістю їх застосування у практиці навчання студентів технічних спеціальностей, у груповій психокорекційній роботі з професіоналами ракетно-космічної галузі, для вдосконалення системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації, в галузі особистісно-професійного розвитку. Пакет психодіагностичних методик та програма розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі можуть застосовуватися викладачами як психологічний засіб розвивального характеру. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці спецкурсів та викладанні дисциплін психологічного циклу для студентів технічних спеціальностей.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження обговорювалися й отримали схвалення на 4 Міжнародних, 5 всеукраїнських, 4 університетських науково-практичних конференціях та на засіданнях кафедри психології Запорізького національного університету (з 2015 по 2019 рр.)

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Дніпровського коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (довідка № 99 від 11.04.2019 р.); Запорізького

національного університету (довідка № 01.01-13/33 від 11.04.2019 р.); Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (довідка № 86-904-72 від 01.04.2019 р.); Дніпровського обласного навчально-методичного центру практичної психології і соціальної роботи (довідка №18 від 01.04.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У спільній з науковим керівником статті «Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки» здобувачеві належить аналіз результатів теоретичного та емпіричного досліджень, формулювання висновків.

Публікації. Матеріали дослідження висвітлено в 20 публікаціях, серед яких 3 статті – у фахових виданнях України, 4 – у зарубіжних періодичних виданнях та збірниках включених до міжнародних наукометричних баз; 13 – матеріали наукових конференцій та інших наукових видань.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури (295 найменувань, із них 14 – іноземною мовою), 6 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 186 сторінках та містить 11 таблиць та 20 рисунків на 25 сторінках. Повний обсяг дисертації – 231 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження проблеми, визначено ступінь її наукової розробленості та напрям дисертаційної роботи, окреслено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, розкрито теоретико-методологічні підходи. Викладено положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення роботи. Наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації за темою дисертації, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретичні основи дослідження проблеми професійної відповідальності студентів ракетно-космічної галузі»* – представлено структурно-функціональний аналіз феномена професійної відповідальності; висвітлено психолого-педагогічні підходи до вивчення професійної відповідальності; визначено психологічні характеристики діяльності та професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі; визначено структуру та теоретичну модель професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі; обґрунтовано сутність поняття та психологічні умови розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Здійснений теоретичний аналіз дозволяє простежити розвиток уявлень щодо сутності відповідальності у рамках філософії (М. М. Бахтін, В. А. Роменець, В. Ф. Сафін, О. Г. Спіркін), педагогіки (Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, Г. С. Сковорода, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський) та психології (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Б. С. Братусь, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, К. К. Муздибаєв, С. Л. Рубінштейн).

В роботі здійснюється аналіз феномена відповідальності в основних зарубіжних напрямах психологічної науки (в гештальт терапії Ф. Перлза, гуманістичній теорії К. Роджерса та А. Маслоу, когнітивному напрямку Дж. Роттера, екзистенціальній психології Р. Мея, І. Ялома). Узагальнення цих

досліджень дозволяє розглядати відповідальність як властивість розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в прийнятті рішень та є вирішальною у її самореалізації й самоактуалізації.

Особливу увагу приділено цілісному підходу до відповідальності, яка розглядається як одна з найбільш загальних властивостей особистості, що відображає особливе соціальне, професійне, моральне ставлення до суспільства та містить когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінковий компоненти (І. Д. Бех, Л. І. Дементій, О. П. Патинок, М. В. Савчин, Л. П. Татомир). У дисертаційному дослідженні ми спирались на теоретичні положення цього підходу, оскільки саме він розглядає відповідальність як єдність особистісних характеристик – почуттів, усвідомлення, різних форм поведінки особистості.

Професійна відповідальність характеризується як форма відповідальності особистості, психологічна характеристика особистості фахівця, яка сприяє усвідомленому і якісному виконанню ним професійних обов'язків, а також готовності відповідати за свої професійні дії перед собою, колегами, колективом і суспільством (С. В. Баранова, В. О. Бодров, О. В. Лазорко, М. В. Муконіна, Н. М. Сатоніна). Професійна відповідальність починає формуватися в ході професіоналізації, але особливу роль у процесі її становлення та розвитку відіграє етап професійної підготовки (Е. Крик) у процесі спільної діяльності в професійному середовищі (О. В. Іваненко).

Аналіз психолого-педагогічних робіт дає підставу зробити висновок, що професійна відповідальність є значущим структурним компонентом будь-якої професійної діяльності, який проявляється в практичній діяльності фахівця в різноманітні її аспекти. На основі аналізу кваліфікаційних характеристик, законодавчих і нормативно-правових документів визначено основні компетенції та виробничі функції діяльності фахівця ракетно-космічної галузі, для виконання яких у фахівця мають бути розвинені професійно важливі якості (соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні, професійні). Вивчення психологічних характеристик професійної діяльності фахівця ракетно-космічної галузі показало, що високий рівень розвитку професійної відповідальності є необхідною умовою ефективної та безпечної діяльності (С. А. Гаврилушкін, О. В. Гладишева, Є. О. Климів).

Розвиток концепції професійної відповідальності в системі теоретичних положень вітчизняних науковців (О. П. Патинок, І. А. Гапула, Ю. О. Сичевський, В. В. Шусть, А. О. Орлов, Л. А. Сатановська), дозволяє розглядати структуру професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі в єдності трьох компонентів: когнітивного, мотиваційно-афективного та діяльнісно-поведінкового. Трикомпонентна структура відображає специфіку професійної діяльності в ракетно-космічній галузі: когнітивним компонентом, який виражається системою засвоєних особистістю знань про сутність професійної відповідальності та їх усвідомленням; мотиваційно-афективним компонентом, що характеризується індивідуальною системою мотивів і смислів соціально-відповідальної поведінки, емоційними переживаннями, які регулюють професійну відповідальність, професійно-важливими якостями фахівця ракетно-космічної галузі; діяльнісно-поведінковим компонентом, який виявляється у виборі та

реалізації певної лінії поведінки в професійних ситуаціях (рис.1).

Узагальнення наявних в науковій літературі дефініцій професійної відповідальності та результатів досліджень з філософії, педагогіки, психології, дозволяє визначити *професійну відповідальність майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі як професійно важливу якість, що включає когнітивний, мотиваційно-афективний та діяльнісно-поведінковий компоненти, що диктуються характеристиками предмета й цілей професійної діяльності фахівця ракетно-космічної галузі.*

Рис. 1 Структурна модель професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі

На основі теоретичного аналізу психологічних характеристик професійної діяльності та його узгодження зі структурою професійної відповідальності дозволив визначити комплекс психологічних умов її розвитку в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. До вказаних умов належать: усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі (Т. П. Ємельянова, Н. Ю. Макеева, К. К. Муздибаєв, М. В. Муконіна); розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вияви вольових якостей особистості (Г. О. Балл, В. О. Бодров, С. О. Гаврілушкин, Р. Н. Заріпов, О. С. Ковальчук, О. Ф. Плахотний, В. П. Прядейн, Г. С. Созикіна, С. О. Татяненко); інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності (О. А. Бокова, Л. І. Дементій, Дж. Роттер, М. В. Савчин, О. В. Сисоєва, С. Джексон, Р. Шулер); вияви почуття совісності (Н. І. Демченко, А. В. Донцов, Л. М. Євменова, Р. В. Павелків, Л. А. Попова); усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності (М. Я. Бабич, Ж. Г. Гараніна, О. О. Конопкін, О. Є. Мальцева, А. С. Чурсина). Зазначені психологічні умови є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, а їх актуалізація, за нашим припущенням, сприятиме розвитку професійної відповідальності.

Визначені теоретичні положення покладено в основу емпіричного вивчення професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі» – викладено

методичні підходи, кількісні та якісні результати розвитку і динаміки становлення компонентів професійної відповідальності респондентів, представлено критерії, показники та рівні розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Дослідженню особливостей професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі передувало виокремлення критеріїв та показників розвитку її компонентів. Критерієм розвитку когнітивного компонента, (І. А. Гамула, О. П. Патинок, Л. А. Сатановська) визначено засвоєння сутності професійної відповідальності, тобто поступове опанування студентами в ході навчальної діяльності знань про сутність професійної відповідальності, норм та правил, які регулюють професійну діяльність фахівця ракетно-космічної галузі. Критерієм розвитку мотиваційно-афективного компонента є суб'єктивізація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки (О. В. Лазорко, Г. М. Йонас, А. О. Орлов, М. В. Савчин, Н. М. Сатоніна, Ю. О. Сичевський) – вироблення індивідуальної системи смислів професійно відповідальної поведінки, усвідомлення власних професійно-важливих якостей та відповідальності перед соціумом і навколишнім середовищем, відчуття відповідальності за дотримання професійних норм, обов'язків. Критерієм розвитку діяльнісно-поведінкового компонента є осмисленість професійної діяльності (В. А. Бодров, Л. І. Дементій, М. В. Савчин, В. В. Шусть) – вибір та реалізація певної лінії поведінки та вчинків у професійних ситуаціях у зв'язку з нормами відповідальності, які зумовлені індивідуальною системою цінностей та смислів (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії, показники та методики діагностування професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі

Компоненти ПВ	Критерії	Показники	Методики діагностики
Когнітивний	Засвоєння сутності професійної відповідальності	Усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості	Багатомірно-функціональна діагностика «Відповідальності» (ОТВ-70) – шкала «Когнітивна осмисленість», В. П. Прядейн
Мотиваційно-афективний	Суб'єктивізація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки	Високий рівень розвитку соціальної відповідальності	Опитувальник для виміру соціальної відповідальності інженера, О. С. Ковальчук, Ю. В. Проскура
		Розвиненість вольових якостей особистості	Опитувальник вольових якостей особистості, М. В. Чумаков
		Вияви інтернальності локус контролю	Методика «Локус контролю», О. Г. Ксенофонтowa
		Вияви почуття совісності	«Шкала совісності», В. В. Мельников, Л. Т. Ямпольський
Діяльнісно-поведінковий	Осмисленість професійної діяльності	Сформованість індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції поведінки	Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки», В. І. Моросанова

Дослідження специфіки і динаміки розвитку структурних компонентів професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі дозволило констатувати:

1. За когнітивним компонентом професійної відповідальності виявлено, що в студентів I та II курсів переважає високий рівень когнітивної осмисленості

(54,41%; 49,29%), а в студентів III та IV – середній (44,29%; 52,86%). Зниження рівня когнітивної осмисленості було пояснено наявністю внутрішнього конфлікту, пов'язаним із включенням студентів старших курсів до професійної реальності, що впливає на рівень усвідомленості сутності професійної відповідальності, уявлень про її межі.

2. Дослідження особливостей прояву *мотиваційно-афективного компонента* дозволило встановити, що в студентів всіх курсів переважає середній рівень розвитку *соціальної відповідальності* (52,82% – 74,29%). Це означає, що майбутні фахівці усвідомлюють власну відповідальність та обов'язок перед суспільством, дотримуються законів та соціальних правил, однак індивідуальна громадська позиція в них не вироблена. Дослідження *вольових якостей* дозволило констатувати, що у переважної кількості студентів всіх курсів найбільш виражені такі якості, як ініціативність (59,15% – 75,71%), рішучість (66,18% – 78,57%), самостійність (50,7% – 64,29%) та наполегливість (47,14% – 54,29%). Водночас в майбутніх фахівців недостатньо вираженими виявилися цілеспрямованість (7,14% – 12,86%) та енергійність (16,9% – 17,76%). Це означає, що у досліджуваних відсутні чіткі та усвідомлювані цілі; студенти мають труднощі у плануванні власних справ і часу, що може призводити до гальмування професійної активності. Вивчення *інтернальності суб'єктивного контролю* засвідчило, що в студентів всіх курсів показники знаходяться в межах середнього рівня розвитку (67,61% – 88,57%). Такі результати вказують на те, що для досліджуваних характерно в залежності від окремої ситуації приписувати відповідальність за результати своєї діяльності як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам. За результатами діагностики емоційного переживання, яке регулює професійну діяльність, було виявлено, що в досліджуваних всіх курсів переважає середній рівень вияву *совісності* (59,15% – 67,14%). Це дозволяє сказати, що молоді люди засвоюють етичні вимоги суспільства і намагаються дотримуватися їх у своїй поведінці та діяльності, але моральний розвиток студентів не досягає рівня моральної автономії та моральної рефлексії.

3. В результаті вивчення усвідомлення майбутніми фахівцями *саморегуляції поведінки* у професійній діяльності, як показника розвитку *діяльнісно-поведінкового компонента*, було виявлено, що найнижчі числові показники майже за всіма складовими саморегуляції – в студентів I курсу, а найвищі – в студентів II (шкали планування, моделювання, гнучкості) та IV (шкали моделювання, оцінювання) курсів. У респондентів III курсу найвищий показник представлений за шкалою програмування, що вказує на наявність позитивних зрушень у розвитку індивідуальної системи саморегуляції. Водночас показники загального рівня саморегуляції студентів знаходяться на середньому (45,71% – 57,75%) та низькому рівнях (22,54% – 48,57%), що свідчить про несформованість в майбутніх фахівців потреби в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки, залежність від ситуації і думки оточуючих людей.

4. Узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження дозволило визначити рівні та показники відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Результати наведено в табл.2.

Рівні та показники розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі

<i>Рівні</i>	<i>Показники рівнів розвитку професійної відповідальності студентів</i>
Ініціативно-відповідальний	Студентам з ініціативно-відповідальним рівнем розвитку професійної відповідальності притаманне глибоке розуміння сутності професійної відповідальності в ракетно-космічній галузі, норм і правил діяльності. В них розвинена індивідуальна система смислів професійно відповідальної поведінки, що проявляється в усвідомленні значущості власної діяльності та переживанням за її процес і результат (соціальна відповідальність), високим рівнем розвитку таких професійно-важливих якостей, як цілеспрямованість, інтернальність суб'єктивного контролю та совісність. Такі студенти демонструють схильність до планування і організації своєї діяльності, ініціативність та прагнення якомога краще і якісніше виконувати свої функції, досягати майстерності у професійній діяльності (I курс – 16,42%; II курс – 11,03%; III курс – 12,62%; IV курс – 15,72%).
Виконавчий	Майбутні фахівці з виконавчим рівнем розвитку професійної відповідальності засвоюють в ході навчання норми та правила, які регулюють професійну діяльність фахівця ракетно-космічної галузі. Їхні мотиви та цінності професійно відповідальної поведінки характеризуються вибірковою суб'єктивізацією: помірно-позитивним ставленням до професійних обов'язків та готовністю нести відповідальність перед соціумом і навколишнім середовищем; їх професійні плани не є конкретними та остаточно визначеними. Такі студенти здатні до реалізації професійно відповідальної поведінки на належному рівні завдяки дотриманню професійних норм, плануванню діяльності, але без прояву активності та ініціативності у вирішенні організаційних питань (I курс – 30,39%; II курс – 41,08%; III курс – 35,48%; IV курс – 33,81%).
Базовий	Студенти з базовим рівнем розвитку професійної відповідальності на теоретичному рівні засвоюють професійні норми, правила та обов'язки; для них характерне слабе усвідомлення соціальної значущості професійної діяльності, її якісного і сумлінного виконання. Для майбутніх фахівців мотиви, інтереси та цінності діяльності в ракетно-космічній галузі не виступають у якості професійно реальних та суб'єктивно вагомих; вони в недостатній мірі усвідомлюють власні професійно-важливі якості та не відчувають внутрішньої потреби в дотриманні професійних норм та обов'язків. Для фахівців з базовим рівнем розвитку професійної відповідальності характерний низький рівень саморегуляції та організації діяльності, не виражено прагнення до професійного розвитку (I курс – 40,93%; II курс – 35,21%; III курс – 31,19%; IV курс – 28,81%).
Низький	Низький рівень розвитку характеризується поверховістю уявлень студентів стосовно професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі. Їх життєві плани знаходяться поза сферою професійної діяльності; їм властива нейтральна оцінка необхідності слідувати певним посадовим інструкціям, «звичка» виконувати правила, які регламентують діяльність та надання важливого значення у своїй діяльності зовнішнім обставинам. Респонденти з низьким рівнем розвитку професійної відповідальності не виявляють активності та ініціативності у вирішенні навчальних та організаційних питань (I курс – 12,26%; II курс – 12,68%; III курс – 20,72%; IV курс – 21,67%).

Як бачимо, найнижчі показники рівня розвитку професійної відповідальності за інтегральною оцінкою виявився в студентів I курсу – базовий рівень за більшістю показників складає 40,93%. В студентів II – IV курсів рівень розвитку професійної відповідальності за інтегральною оцінкою відповідає виконавчому рівню – 41,08%; 35,48%; 33,81%.

Результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень розвитку професійної відповідальності та необхідність розробки та впровадження практичних заходів цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

У **третьому розділі** – «Психолого-педагогічна програма розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі» – викладені загальна стратегія, мета й завдання формувального експерименту, представлено експериментальну модель та психолого-педагогічну програму

розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, подано результати її ефективності.

Теоретичним підґрунтям розробки психолого-педагогічної програми розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі стали положення особистісно-орієнтованого (І. Д. Бех, І.С. Булах) та компетентнісного (І. О. Зимня, Н. В. Чепелева) підходів, провідні принципи навчально-виховної та тренінгової роботи (науковості, системності та послідовності, індивідуалізації, гуманізму та демократизації, свідомості та активності, оптимізації).

В розробку програми покладено результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, які свідчать про можливість розвитку відповідальності як особистісної якості (І. Д. Бех, Л. І. Дементій, Л. П. Татомир, К. К. Муздибаєв, М. В. Савчин, Дж. Роттер), а також професійної відповідальності (В. О. Бодров, О. В. Лазорко, О. П. Патинок, Н. М. Сатоніна) за короткий проміжок часу за допомогою активних методів навчання та створення певних умов.

Спираючись на вищенаведені наукові підходи та дослідження, а також на результати констатувального експерименту нами була розроблена психологічна модель розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі (рис. 2), яка дозволила ґрунтовно пояснити реалізацію розробленої програми та наочно представити динамічний аспект розвитку професійної відповідальності, що виявляється у взаємозв'язку структурних елементів моделі – напрямках роботи і заходах програми, психологічних умов розвитку, структурних компонентів професійної відповідальності.

У відповідності до моделі розроблено психолого-педагогічну програму розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, основна мета якої полягала у здійсненні систематичного і цілеспрямованого впливу на розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі за рахунок створення та реалізації спеціальних психологічних умов у процесі навчальної діяльності. Основні завдання програми: активізувати в студентів потребу у розвитку професійної відповідальності; забезпечити засвоєння теоретичних знань щодо сутності професійної відповідальності, її складових та особливостей розвитку; забезпечити адаптивну функцію професійної підготовки майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, пов'язану з набуттям студентами вміння саморегуляції та реалізації відповідальної поведінки у професійних ситуаціях; формування мотиваційної настанови на подальший розвиток професійно важливих якостей, зокрема, відповідальності в професійній діяльності.

Апробацію програми здійснено на базі коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара у першому семестрі 2018/2019 навчального року в межах позанавчальної роботи.

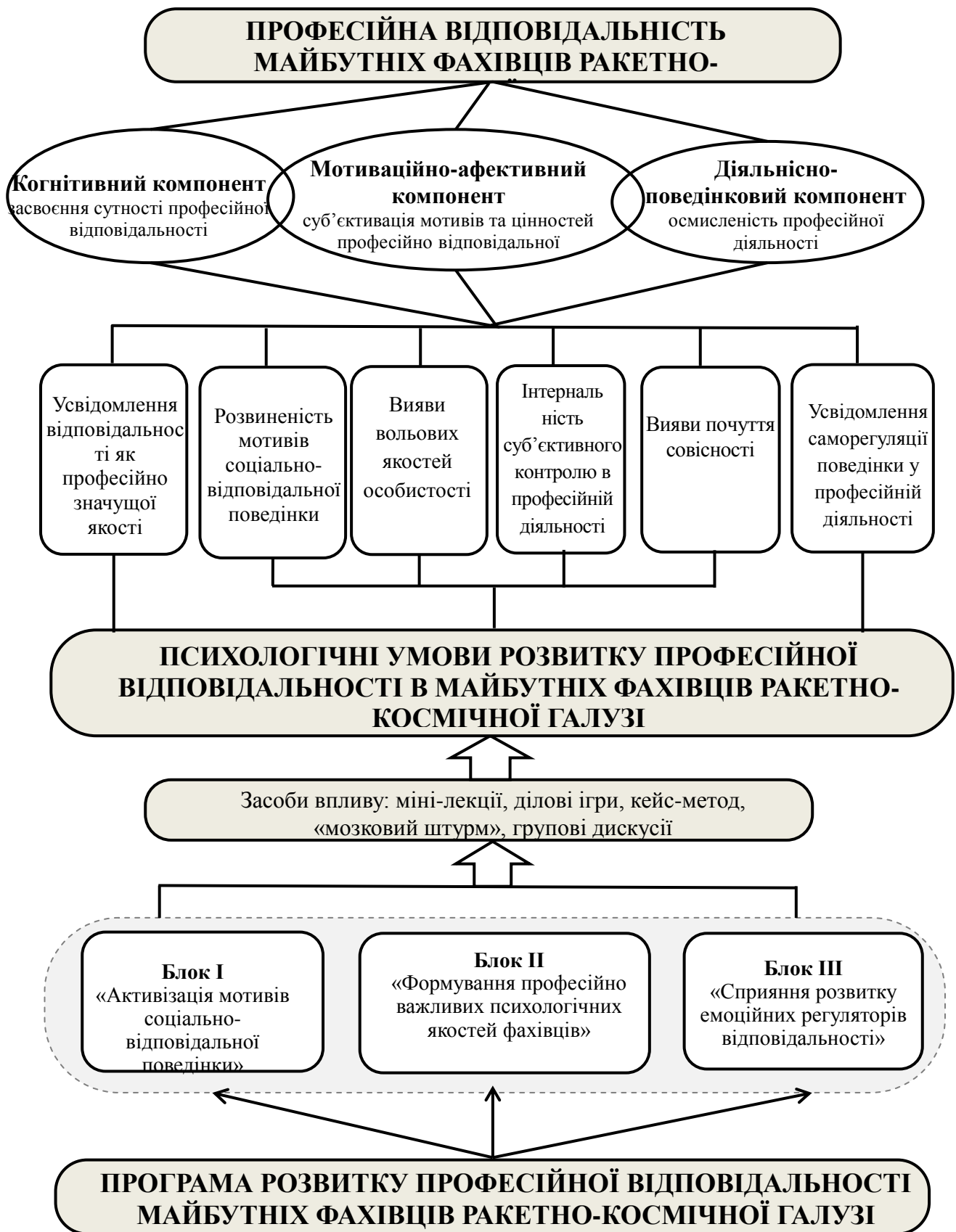

Рис.2. Психологічна модель розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі

Програма з розвитку професійної відповідальності реалізовувалася засобами професійно-психологічного тренінгу та включала 10 занять тривалістю по 4 академічні години, один раз на тиждень. Програма включає три блоки: 1) «Активізація мотивів соціально-відповідальної поведінки»; 2) «Формування професійно важливих психологічних якостей фахівців»; 3) «Сприяння розвитку емоційних регуляторів відповідальності». Кожен блок має мету, завдання, змістовий аспект: теоретичну та практичну частини. Програму сприяння розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі реалізовано у формі групових занять.

Зміст програми створював психологічні умови для розвитку компонентів професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Для розкриття теоретичних положень з певної теми, мотивування студентів на необхідність засвоєння знань, акцентування уваги на їх практичному значенні у професійній діяльності фахівця ракетно-космічної галузі використовувалися такі засоби, як міні-лекції; заповнення робочих аркушів (вивчення очікувань; розкриття змісту основних понять теми тощо); групове та міжгрупове обговорення; метод «мозкового штурму». Здійснення розвивальних впливів відбувалося завдяки використанню методичних прийомів і технік – тренінгових вправ, арт-тренінгу, кейс-методу, ділових ігор, дискусій, методу метафори, рефлексивних технік (рефлексія станів та відчуттів; вправи на самопізнання; виконання психодіагностичних методик; зворотний зв'язок).

Шляхом актуалізації таких психологічних умов як розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки, вияви вольових якостей особистості, інтернальність суб'єктивного контролю, вияви почуття совісності (як емоційного регулятора відповідальності) здійснювався формувальний вплив на мотиваційно-афективний компонент – системоутворювальний компонент професійної відповідальності. За рахунок включення до кожного блоку програми тематичних розділів, спрямованих на актуалізацію психологічних умов усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості та усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності, забезпечувався розвиток когнітивного та діяльнісно-поведінкового компонентів.

За результатами формувального експерименту (табл. 3) в респондентів експериментальної групи встановлено позитивну динаміку за показниками структурних компонентів професійної відповідальності. Так, зросли показники когнітивної осмисленості в межах високого рівня (з 43,75% до 84,38%), а також зменшилася кількість респондентів з показниками в межах низького рівня (з 3,13% до 0%). Зафіксовано значне збільшення кількості досліджуваних з високим рівнем розвитку соціальної відповідальності (з 9,38% до 34,38%). Збільшилося відсоткове співвідношення показників цілеспрямованості як вольової якості (з 15,63% до 31,25%). Позитивну динаміку спостерігаємо у показниках інтернальності: зменшилася кількість досліджуваних з низьким та середнім рівнями прояву інтернальності (з 15,63% до 6,25%; з 68,75% – до 37,5%), проте збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем інтернальності локус контролю (з 15,63% до 56,25%). Відзначено зростання показників високого рівня прояву совісності (з 37,5% до 53,13%). Після завершення формувального

експерименту в експериментальній групі простежувались динамічні зрушення за показниками індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності: зменшилася кількість відповідей в діапазоні низького рівня (з 12,5% до 6,25%) та зафіксовано зростання кількості відповідей в межах високого рівня (з 21,88% до 40,63%). В цілому відзначено підвищення рівня розвитку професійної відповідальності респондентів експериментальної групи (ініціативно-відповідальний рівень професійної відповідальності: з 11,03% – до 33,22% за загальною кількістю відповідей).

Таблиця 3

Показники досліджуваних параметрів в експериментальній та контрольній групах до та після формувального впливу

Компоненти професійної відповідальності	Досліджувані параметри	Показники ЕГ та КГ до / після експерименту	Парні різниці			t	Значущість (2-стороння)
			Середнє	Стд. відхилення	Стд. помилка середнього		
Когнітивний	Когнітивна осмисленість	ЕГдо – Егпісля	-3,71875	5,65819	1,00024	-3,718	0,001
		КГдо – Кгпісля	-0,56667	6,55840	1,19740	-0,473	0,640
Мотиваційно-афективний	Соціальна відповідальність	ЕГдо – Егпісля	-14,93750	27,92610	4,93668	-3,026	0,005
		КГдо – Кгпісля	4,32258	36,36884	6,53204	0,662	0,513
	Цілеспрямованість	ЕГдо – Егпісля	-3,28125	6,80244	1,20251	-2,729	0,010
		КГдо – Кгпісля	-0,16129	6,69376	1,20224	-0,134	0,894
	Локус-контролю	ЕГдо – Егпісля	-6,25000	6,10658	1,07950	-5,790	0,000
		КГдо – Кгпісля	-0,29032	6,22465	1,11798	-0,260	0,797
	Совісність	ЕГдо – Егпісля	-1,37500	2,98112	0,52699	-2,609	0,014
		КГдо – Кгпісля	-0,32258	3,07015	0,55141	-0,585	0,563
Діяльнісно-поведінковий	Саморегуляція	ЕГдо – Егпісля	-4,09375	7,58334	1,34056	-3,054	0,005
		КГдо – Кгпісля	-1,87097	8,05292	1,44635	-1,294	0,206

Згідно з даними табл. 3, результати обчислень Т-критерія Вілкоксона ($t_{кр}=0,01$) констатують статистично значущі зміни в експериментальній групі за всіма досліджуваними параметрами та відсутність змін у контрольній групі: когнітивна осмисленість (ЕГ $p=0,001\leq 0,01$; КГ $p=0,640>0,01$); соціальна відповідальність (ЕГ $p=0,005\leq 0,01$; КГ $p=0,513>0,01$); цілеспрямованість (ЕГ $p=0,010\leq 0,01$; КГ $p=0,894\geq 0,01$); локус-контролю (ЕГ $p=0,000\leq 0,01$; КГ $p=0,797>0,01$); совісність (ЕГ $p=0,014\leq 0,01$; КГ $p=0,563>0,01$); саморегуляція поведінки (ЕГ $p=0,005\leq 0,01$; КГ $p=0,206>0,01$). Отримані дані довели, що структурні компоненти професійної відповідальності піддаються розвивальному впливу за умови впровадження запропонованої програми. У свою чергу, розвиток цих структурних компонентів впливає на зростання загального рівня професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Вищенаведені результати доводять правомірність визначених психологічних умов розвитку професійної відповідальності, підтверджують ефективність розробленої психолого-педагогічної програми розвитку цієї професійно важливої якості. Зазначене вказує на доцільність подальшого впровадження запропонованої програми до процесу професійної підготовки майбутніх фахівців ракетно-

космічної галузі. В цілому проведені дослідження підтвердило гіпотезу та дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено теоретичне узагальнення і запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, що виявилось у визначенні теоретичних засад означеної проблеми; виявленні особливостей розвитку структурних компонентів професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі в процесі професійної підготовки; обґрунтуванні психологічних умов її розвитку; створенні експериментальної моделі та обґрунтуванні, розробці й апробації психолого-педагогічної програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі шляхом актуалізації визначених психологічних умов.

1. Професійна відповідальність є формою відповідальності особистості, психологічною характеристикою особистості фахівця, яка сприяє усвідомленому і якісному виконанню ним професійних обов'язків, а також готовності відповідати за свої професійні дії перед собою, колегами, колективом і суспільством. Професійна відповідальність починає формуватися в ході професіоналізації, але особливу роль у процесі її становлення та розвитку відіграє етап професійної підготовки. Розвиток професійної відповідальності відбувається лише у процесі спільної діяльності в професійному середовищі. Вивчення психологічних характеристик професійної діяльності фахівця ракетно-космічної галузі показало, що високий рівень розвитку професійної відповідальності є необхідною умовою ефективної та безпечної діяльності.

Професійна відповідальність майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі є професійно важливою якістю, що включає когнітивний, мотиваційно-афективний та діяльнісно-поведінковий компоненти, що диктуються характеристиками предмета й цілей професійної діяльності фахівця ракетно-космічної галузі.

2. Психологічною основою розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі виступає комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних умов, які мають бути актуалізовані в процесі професійної підготовки. На основі теоретичного аналізу психологічних характеристик професійної діяльності та його узгодження із структурою професійної відповідальності до цих умов віднесено: усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вияви вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вияви почуття совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності.

3. Обґрунтовано критерії та показники кожного компонента професійної відповідальності. Критерієм розвитку когнітивного компонента визначено засвоєння сутності професійної відповідальності, показником якого є усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості; мотиваційно-афективного – суб'єктивацію мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки за показниками: розвиненість соціальної відповідальності, вольових

якостей особистості, інтернальності локус контролю, почуття совісності; діяльнісно-поведінкового – осмисленість професійної діяльності, а показником – сформованість індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції поведінки.

Емпірично досліджено особливості та динаміку розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі відповідно до визначених критеріїв та показників. Вивчення когнітивного компонента показало середній та високий рівні когнітивної осмисленості студентів. Дослідження особливостей прояву мотиваційно-афективного компонента дозволило встановити, що в студентів всіх курсів переважає середній рівень розвитку соціальної відповідальності, недостатньо виражені вольові якості цілеспрямованості та енергійності. Вивчення інтернальності суб'єктивного контролю засвідчило, що в студентів всіх курсів показники знаходяться в межах середнього рівня розвитку. За результатами діагностики емоційного переживання, яке регулює професійну діяльність, було виявлено, що в досліджуваних всіх курсів переважає середній рівень вияву совісності. В результаті вивчення усвідомлення майбутніми фахівцями саморегуляції поведінки у професійній діяльності (діяльнісно-поведінковий компонент), було виявлено, що показники загального рівня саморегуляції студентів знаходяться на середньому та низькому рівнях, що свідчить про несформованість потреби в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки, залежність від ситуації і думки оточуючих.

Розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі характеризується низьким, базовим, виконавчим та ініціативно-відповідальним рівнями. За результатами дослідження в студентів I курсу переважає базовий рівень розвитку професійної відповідальності, а в студентів II – IV курсів – виконавчий. Показники в межах ініціативно-відповідального – оптимального рівня розвитку професійної відповідальності – зафіксовано в недостатній кількості, що й обумовило необхідність розробки програми психолого-педагогічного впливу на розвиток компонентів професійної відповідальності студентів.

4. Методологічним підґрунтям розробки програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі стали положення особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів, емпіричні дослідження про можливість розвитку професійної відповідальності за певних психологічних умов організації навчально-професійної підготовки. Структурна, змістовна й організаційна цілісність програми забезпечила активізацію в студентів потреби у розвитку професійної відповідальності; формування теоретичних уявлень щодо сутності професійної відповідальності, її складових та особливостей розвитку; адаптивну функцію професійної підготовки майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, пов'язану з набуттям студентами вмінням саморегуляції та реалізації відповідальної поведінки у професійних ситуаціях; формування мотиваційної настанови на подальший розвиток професійно важливих якостей, зокрема, відповідальності.

Розроблена та апробована розвивальна програма довела ефективність створення та реалізації визначених психологічних умов (усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості, розвиненість мотивів соціально-

відповідальної поведінки, вияви вольових якостей особистості, інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності, вияви почуття совісності, усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності) щодо розвитку як структурних компонентів, так і цілісної професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективи її вивчення, на нашу думку, пов'язані з виявленням та дослідженням психологічних механізмів становлення професійної відповідальності та розробкою методичного інструментарію вивчення особливостей розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців різних інженерних спеціальностей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, затверджених МОН України

1. Шевченко Н. Ф., Крошка Н. П. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2016. № 1 (9). С. 55–60.

2. Крошка Н. П. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип.1. Херсон : Гельветика, 2017. С.77–81.

3. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «Відповідальність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип.3. Херсон : Гельветика, 2016. С.54–59.

Статті у зарубіжних виданнях та збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз:

4. Крошка Н. П. Методичний інструментарій для дослідження професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2017. № 1 (11). С. 40–46.

5. Крошка Н. П. Модель розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2018. №6 (16). С.109–120.

6. Крошка Н. П. Особливості розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Science and Education a New Demension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Issue: 154, 2018. С. 73–76.

7. Крошка Н. П. Ефективність впровадження програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Запоріжжя, 2019. С. 66–72.

Статті у інших наукових виданнях та матеріали наукових конференцій:

8. Крошка Н. П. Становлення відповідальності як важливої професійної якості майбутніх фахівців. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. С. 155–158.

9. Крошка Н. П. Сутнісні характеристики професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : матеріали II міжнар. наук.-практ. семінару. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. С. 47–50.

10. Крошка Н. П. Формування відповідальності як важливої професійної якості майбутніх фахівців авіаційної галузі. *Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку* : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С.88–90.

11. Крошка Н. П. Відповідальність як професійно-важлива якість майбутніх фахівців ракетно-космічної спеціальності. *Молода наука-2016* : зб. наук. праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Т.2. С. 181–183.

12. Крошка Н. П. Розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки як умова розвитку професійної поведінки майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Молода наука-2017* : зб. наук. праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Т.4. С. 269–270.

13. Крошка Н. П. Інтернальність суб'єктивного контролю як професійно важлива складова професійної відповідальності майбутнього фахівця ракетно-космічної галузі. *Молода наука-2018* : зб. наук. праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Т.2. С.313–314.

14. Крошка Н. П. Усвідомлення професійної відповідальності як провідна умова успішної кар'єри майбутнього фахівця ракетно-космічної галузі. *Технології роботи психолога в організації* : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С. 63–65.

15. Крошка Н. П. Розвиненість професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку* : матеріали III всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С.52–54.

16. Крошка Н. П. Специфіка розвитку діяльнісно-поведінкового компонента професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Трансформаційні зміни особистості студентської молоді засобами професійної освіти* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Миколаїв : ІЛПОН, 2018. С.141–144.

17. Крошка Н. П. Методологічні підходи до розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. С.51–52.

18. Крошка Н. П. Результати апробації програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський : Медобори - 2006, 2019. С. 56 - 58.

19. Крошка Н. П. Развитие цілеспрямованості в умовах апробації експериментальної програми. *Молода наука-2019* : зб. наук. праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. Т.2. С. 317–319.

20. Крошка Н. П. Ефективність впровадження психолого-педагогічної програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. Вип. 50 (54). Харків : НТУ “ХПІ”, 2019. С. 35–43.

АНОТАЦІЇ

Крошка Н. П. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020.

У дисертації, присвяченій вивченню психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, здійснено теоретичний аналіз наукових підходів дослідження проблеми в зарубіжній та вітчизняній психології; визначено сутність поняття «професійна відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі»; теоретично обґрунтовано психологічні умови її розвитку у процесі професійної підготовки.

Емпірично досліджено особливості та динаміку розвитку структурних компонентів професійної відповідальності студентів. Визначено критерії (засвоєння сутності професійної відповідальності; суб'єктивація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки; осмисленість професійної діяльності), показники та рівні (низький, базовий, виконавчий, ініціативно-відповідальний) розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Обґрунтовано модель та розроблено і апробовано психолого-педагогічну програму розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Доведено її ефективність та доцільність впровадження до процесу професійної підготовки майбутніх фахівців технічного профілю.

Ключові слова: професійна відповідальність, соціально-відповідальна поведінка, інтернальність суб'єктивного контролю, вольові якості особистості, совісність, саморегуляція поведінки, фахівець ракетно-космічної галузі, психолого-педагогічна програма розвитку професійної відповідальності.

Крошка Н. П. Психологические условия развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2020.

В диссертации, посвященной изучению психологических условий развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической

отрасли, осуществлен теоретический анализ научных подходов к изучению проблемы в зарубежной и отечественной психологии; определена сущность понятия «профессиональная ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли»; теоретически обоснованы психологические условия развития профессиональной ответственности (осознание ответственности как профессионально значимого качества специалиста ракетно-космической отрасли; развитость мотивов социально-ответственного поведения; выраженность волевых качеств личности; интернальность субъективного контроля в профессиональной деятельности; выраженность совестливости; осознание саморегуляции поведения в профессиональной деятельности) в процессе профессиональной подготовки.

Эмпирически исследованы особенности и динамика развития структурных компонентов профессиональной ответственности (когнитивного, мотивационно-аффективного, деятельностно-поведенческого) студентов. Определены критерии (усвоение сущности профессиональной ответственности; субъективизация мотивов и ценностей профессионально ответственного поведения; осмысленность профессиональной деятельности), показатели и уровни развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли. На основе обобщения результатов и статистической обработки данных установлены четыре уровня развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли (низкий, базовый, исполнительский, инициативно-ответственный). Выявлено доминирование базового (I курс обучения) и исполнительского (II – IV курсы) уровней развития профессиональной ответственности студентов. Обоснована модель развития профессиональной ответственности, в которой наглядно отражена взаимосвязь элементов: психологических условий развития, содержания программы развития, средств воздействия на развитие компонентов профессиональной ответственности. Разработана и апробирована психолого-педагогическая программа развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли. В ходе формирующего эксперимента доказана эффективность представленной программы развития.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, социально-ответственное поведение, интернальность субъективного контроля, волевые качества личности, совестливость, саморегуляция поведения, специалист ракетно-космической отрасли, психолого-педагогическая программа развития профессиональной ответственности.

Kroshka N. P. Psychological conditions of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate degree in psychological sciences, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of psychological conditions of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology. Theoretical analysis of scientific approaches to the professional responsibility problem in foreign and domestic psychology has been conducted; the

content of the concept «professional responsibility of future specialists of the rocket-and-space technology» has been defined; psychological conditions of its development in the process of professional education have been theoretically substantiated.

Features of development of the professional responsibility structural components and its dynamics throughout the educational process have been empirically investigated. Criteria (assimilation of the meaning of the professional responsibility; subjectification of the motives and values of the professional responsible behavior; self-awareness of the professional activities), indicators and levels (low, basic, executive, initiative-responsible) of the professional responsibility development of future aviation specialists have been defined.

There has been substantiated the model, elaborated and approbated a psychological-and-pedagogical program of development of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology. Efficiency and practicability of the program implementation into the process of professional education of the technical profile specialists has been proved.

The keywords: professional responsibility, socially responsible behavior, internal locus of control, personal volitional qualities, conscience, behavior self-regulation, rocket-and-space technology specialist, psychological-and-pedagogical program of the professional responsibility development.

Підписано до друку 03.03.2020 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 пр. Зам. № 043

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідectво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.